

"Бгагавадгіта"
із коментарем Абгінавагупти "Тігартха-санграха"
в перекладі школи санскриту "Санскрит в Україні".

Передмова перекладачів

Переклад першого та другого розділу з коментарем було опубліковано навесні 2025 року на сайті in.yoga. Авторки перекладу — Тетяна Приходько та Вікторія Швець. У перекладі також приймали інші учні школи санскриту "Санскрит в Україні", оскільки основна частина перекладу відбувала на семінарах по читанню тексту. Переклад перших двох розділів ми створювали з лютого 2023 по травень 2025 року разом з Євгенією Шевчук, Олександрою Божинською, Ольгою Черепахою. Також ми дякуємо санскритологу та мовознавцю Едгару Лейтену, який впродовж серії семінарів передав нам велику кількість ідей кашмірської традиції перекладу "Бхагавадгіти" та пропонував оригінальні варіанти прочитання багатьох місць. Також дякуємо всім перекладачам "Бхагавадгіти" та коментаря "Гітартха-санграха", які пройшли цей шлях перед нами та залишили нам багато ідей та напрацювань, а саме Дмитру Бурбі за граматичний переклад твору та Борису Мар'яновичу за переклад коментаря "Гітартха-санграха" англійською. Їх величезна робота грає значну роль в тому, щоб наш переклад мав своїх читачів сьогодні.

Наразі ми продовжуємо роботу та плануємо поступово видавати наступні розділи із коментарями. Новини про переклад будуть з'являтися в телеграм-каналі проєкту "Санскрит в Україні", t.me/sanskritua.

Мангала-шлоки¹

1

*yaḥ eṣaḥ vitata-sphurad-vividha-bhāva-cakra-ātmakaḥ
paras-para-vibhedavān viṣayatām upāgacchati |
yad-ekamaya-bhāvanā-vaśataḥ eti abheda-anvayaṃ
saḥ śambhur aśiva-apahaḥ jayati bodha-bhāsaṃ nidhiḥ || 1 ||*

Перемагає той, хто розділившись на пару протилежностей,
набув через це природу розмаїтого колеса буття, що є всюди;
[потім] актуалізував свою єдність силою медитації та здобув нероздільності.
Він — Шива, що знищує все несприятливе, океан, що сяє свідомістю!

2

*dvaipāyanena muninā yad idaṃ vyadhāyi śāstraṃ sahasra-śata-saṃmitam atra mokṣaḥ |
prādhānyataḥ phalatayā prathitaḥ tad-anya-dharma-ādi tasya paripoṣayitum pragītam || 2 ||*

У цьому творі², який В"яса створив обсягом у сто тисяч шлок,
саме визволення постає як головний плід вчення.
[Вчення], що започатковується з якостей і обов'язків³,
які відмінні від визволення, проголошено як те, що живить це [визволення].

3

*mokṣaḥ ca nāma sakala-apravibhāga-rūpe sarva-jña-sarva-karaṇa-ādi-śubha-svabhāve |
ākāṃkṣayā virahite bhagavati adhīśe nitya-udite layaḥ iyān prathitaḥ samāsāt || 3 ||*

Що стосується визволення, воно стисло викладене як розчинення в тому, чия форма
позбавлена частин, в тому, хто від природи все знає і може,
у тому, хто позбавлений жадань, у найвищому владиці.

4

---

¹ Привітальна частина твору, автор привітання — Абгінавагупта.

² Мається на увазі "Махабгарата".

³ *dharma*.

*yadi api anya-prasaṅgeṣu mokṣaḥ nāma atra gīyate |
tathā api bhagavad-gītāḥ samyak tat-prāpti-dāyakāḥ || 4 ||*

Попри те, що ця [Махабгарата] оспівує визволення разом з іншими [станами та якостями], слова Бгагавадгіти належним чином сприяють набуттю саме [визволення].

5-6

*tāsu anyaiḥ prāktanaiḥ vyakhyāḥ kṛtāḥ yadī api bhūyasā |
nyāyayāḥ tathā api udyamaḥ me tad-gūḍha-artha-prakāśakaḥ || 5 ||
bhaṭṭendu-rājād amnāyaṃ vivicya ca ciraṃ dhiyā |
kṛtaḥ abhinavaguptena saḥ ayaṃ gīta-artha-saṃgrahaḥ || 6 ||*

Хоча рядки “Бгагавадгіти” прокоментувало багато авторів, справедливим є моє прагнення пролити світло на приховані сенси “Гіти”. Після того, як я, Абгінавагупта довго досліджував традицію, що йде від Бгаттенду-раджі, було створено це зібрання сенсів Бгагавадгіти.

Передмова Абгінавагупти до першого розділу

*vidyā-avidyā-atmanoḥ dvayor abhibhāvya-abhibhāvaka-atmatvaṃ pradarśayitum prathama-
adhyāya-prastāvaḥ |*

Початок першого розділу вкаже на сутність знання та незнання як тих, серед яких одне перемагає, а інше — має стати переможеним.

*na hi anutpanna-vidyā-leśa-avakāśaḥ upadeśa-bhājanam, na api nirmūlita-samasta-avidyā-
prapañcaḥ; eka-koṭi-viśrāntasya tu tataḥ koṭeḥ cyāvayitum aśakyatvāt |
ajñā-viparyastayos tu upadeśyatvaṃ yad ucyate, tat kvacid eva | tathā tu aumukhyā upadeśṭavye
arthe sandigdhatā eva lata eva saṃśaya-nirṇodakaḥ eva upadeśaḥ iti, vidyā-avidyā-aṅga-
saṃghaṭṭa-mayaḥ saṃśayaḥ [iti ca] ucyate | deva-asura-sṛṣṭiḥ ca vidyā-avidyā-mayī iti tat-kathā-
upakramaṇam eva mokṣa-mārga-upadeśanam |*

Не зможе прийняти настанови той, у кому немає ні найменшої частинки знання, тобто невіглас. Також і той не зможе прийняти настанови, у кому викорінено все невігластво. [Останнє справедливо] внаслідок неможливості рушити з позицій того,

хто утвердився в одному погляді. Тож, і серед обізнаних, і серед необізнаних навряд чи зустрінеш те, що відоме як здатність приймати настанови. Лише сумнів щодо сенсу, який дається в настанові, здатен прийняти істину. Зі свого боку, настанова — це усувач сумнівів. Сумнів — це те, що виникає при взаємному терті знання та невігластва. І оскільки сумнів складається зі знання (створіння богів) і з незнання (створіння асурів⁴), розповіддю про нього починається настанова про шлях, що веде до визволення.

jñānaṃ ca pradhānaṃ karmāṇi ca apahartavyāni iti, karmaṇāṃ jñāna-niṣṭhatayā kriyamāṇānām api na bandhakatvam iti, jñāna[sya] prādhānyam nāntarīyakatvaṃ tu karmaṇām, na tu jñāna-karmaṇī samaśīrṣatayā samuccīyete ity atra tāt-paryam | evam eva muner abhiprāyaṃ yathāsthānaṃ pratipādayiṣyāmaḥ iti kim anyais tattva-darśana-vighna-mātra-phalaiḥ vāg-jālaiḥ ||

Знання є основним, діяння ж — це те, що слід залишити. Проте ті діяння, які ґрунтуються на знанні, не обмежують. [Попри те, що] знання первинне, у діянь є нерозривний зв'язок [зі знаннями]. Також, знання і діяння не перебувають на одному й тому ж рівні — такий характер [мого] коментаря⁵. Я пояснюю інтенції мудреця В'яси тільки в необхідних місцях, оскільки немає сенсу від інших словесних тенет, чийі плоди — лише перешкоди до істинних знань.

---

⁴ Конотація до легенди про пахтання океану.

⁵ Так Абгінавагупта пояснює те, що він додав коментар тільки до тих шлок, які він зараховує не до сюжетної лінії, а до філософських роздумів.

Розділ I

"Прекрасна божественна пісня Володаря", що наділена коментарем
вельмишановного вчителя Абгінавагупти. Складений ним коментар має назву

"Гітарта-сантра", або "Збірка сенсів Гіти"

1

dhṛtarāṣṭra uvāca

*dharma-kṣetre kuru-kṣetre sarva-kṣatra-samāgame |
māmakāḥ pāṇḍavāś ca eva kim akurvata saṁjaya || 1 ||*

Й мовив Дгритараштра:

"О, Санджає! Коли зустрілися на полі доли, на полі Куру
мої [сини] з Пандавами, що відбувалось там?"

Коментар до шлоки 1

*dharma-kṣetra iti | atra kecit vyākhyā-avikalpam āhuḥ — kurūṇām karaṇānām yat kṣetram
anugrahakam ataeva sāṁsārika-dharmāṇām sarveṣām kṣetram utpatti nimittatvāt |
"ayaṁ sa paramo dharmo yad-yogena ātma-darśanam" (yā. smṛ. I, 8)
iti asya ca dharmasya kṣetram; samasta-dharmāṇām kṣayāt apavarga-prāptyā trāṇa-bhūtaṁ tad-
adhikāri-śarīram | sarva-kṣatrāṇām, kṣadeḥ hiṁsā-arthatvāt, parasparam vadhya-ghātaka-
bhāvena vartamānānām rāga-vairāgya-krodha-kṣamā-prabhṛtīnām samāgamo [asti] yatra, tasmin
sthitāḥ ye māmākāḥ avidyā-puruṣa-ucitāḥ avidyā-mayāḥ saṁkalpāḥ; pāṇḍavāḥ śuddha-vidyā-
puruṣa-ucitāḥ vidyā-ātmānaḥ; te kim akurvata?*

Що стосується поля Куру, існує наступне пояснення. Поле Куру — це поле сприйняття органів чуття, саме воно зветься полем Куру⁶. Саме тому воно є полем, тобто сферою повсякденних обов'язків⁷, що виникають від народження. Поле дгарми є сферою двох дгарм, одна з яких згадується в "Яджнья-валк'я-сміті":

"Найвищою дгармою є та, в поєднанні з якою виникає бачення атману".

Найвищий обов'язок — це те, крізь поєднання з чим виникає бачення атману — [тобто] йдеться саме про поле цієї дгарми. Це поле — тіло, яке підпорядковане [найвищій дгармі], слугує захистом під час набуття остаточного визволення внаслідок виконання усіх звичайних обов'язків.

⁶ Слово *kuru* є дієсловом у наказовому стані другої особи однини, буквально "дії".

⁷ Словом "обов'язок" тут ми переклали слово *dharma*.

Слово “*кшатрій*”⁸ походить від кореня “*кшад*” — “*атакувати*”, “*знищувати*”. Враховуючи це, порівняння воїнів з органами чуття, що б’ються один з одним, слід розуміти таким чином: у сфері дії органів чуття протилежні почуття перебувають у відносинах знищувачів та знишуваних. Як, наприклад, пристрасть і безпристрасність, або гнів і терпіння. Мається на увазі, що Каурави – це уявлення, сповнені незнання і властиві неосвіченим людям. Пандави ж – це такі [уявлення], чия сутність – знання, і які відповідають людям чистого знання. Що ж вони здійснили?

2-3

saṁjaya uvāca

dr̥ṣṭvā tu pāṇḍava-anīkaṁ vyūḍhaṁ duryodhanas tadā |
ācāryam upasaṅgamyā rājā vacanam abravīt || 2 ||
paśya etāṁ pāṇḍu-putrāṇāṁ ācārya mahatīm camūm |
vyūḍhāṁ drupada-putreṇa tava śiṣyeṇa dhīmatā || 3 ||

Побачив армію Пандавів

князь Дур’йодгана та до наставника свого прийшов спитати:

"О вчителю! Подивись на військо Пандавів,
що в порядок бойовий привів його твій учень,
син Друпаци, [Дгриштад’юмна]."

4-6

atra śūrāḥ maha-iṣu-āsāḥ bhīma-arjuna-samā yudhi |
yuyudhāno virāṭas ca drupadaś ca mahā-rathāḥ || 4 ||
dhr̥ṣṭaketuś cekitānaḥ kāśirājaś ca vīryavān |
purujit kuntibhojaś ca śaibyaś ca nara-puṅgavaḥ || 5 ||
yudhāmanyuś ca vikrāntaḥ uttamaujās ca vīryavān |
saubhadro draupadeyās ca sarva eva mahā-rathāḥ || 6 ||

Герої тут — великі лучники, у битві рівні Бгімі та Арджуні:

великий воїн Друпада, Ююдхана, Вірада,
Дриштакету, Чекітана, могутній князь Каші,
а також Пуру-джіт і Кунті-бгоджа,

---

⁸ воїн.

найкращій Щайб'я і Юдхаманью,
славетний Уттамауджас, Саубхадра,
та сини Драупаді [Пратівіндг'я, Сутасома, Шрута-карма,
Щатаніка, Шрутасена], всі вони великі воїни!

7

*asmākaṃ tu viśiṣṭāḥ ye tān nibodha dvijottama |
nāyakaḥ mama sāinyasya saṃjñā-arthaṃ tān bravāmi te |
sainye mahati ye sarve netāraḥ sūra-saṃmatāḥ || 7 ||*

Найкращий серед народжених двічі, послухай
про ватажків мого війська, найвидатніших серед нас!
Щоб знав ти їх, я розповім тобі
про лідерів великої армії, яких вшановують усіх наче героїв.

8-10

*bhavān bhīṣmaś ca karṇaś ca kṛpaḥ śalyo jayadrathaḥ |
aśvatthāmā vikaṇaś ca saumadattiś ca vīryavān || 8 ||
anye ca bahavaḥ sūrāḥ mad-arthe tyakta-jīvitāḥ |
nānā-śastra praharaṇāḥ nānā-yuddha-viśāradāḥ || 9 ||
aparyāptaṃ tad asmākaṃ balaṃ bhīma-abhirakṣitam |
paryāptaṃ tu idam eteṣāṃ balaṃ bhīṣma-abhirakṣitam || 10 ||*

Ти, Дрона, Бгішма, Карна, Крипа, Щалья, Джаядратха, Ашваттхама, Вікарна,
а також доблесний герой, син Сомадатти та герої інші,
досвідчені у різних видах бою, озброєні різноманітно – й мечами, й луками та іншим.
Вони вже подумки віддали своє життя за мене.
Перемогти не зможуть наші сили, якими керує Бгіма,
а їхні сили під керівництвом Бгішми на перемогу здатні.

Коментар до шлок 8-10

*aparyāptamiti | bhīmasenābhirakṣitam pāṇḍavīyaṃ balaṃ asmākaṃ aparyāptaṃ jetum aśakyam |
yadi vā aparyāptam, kiyat tad asmad-valasyetyevārtha | idam tu bhīṣmābhirakṣitam balaṃ
asmākaṃ sambandhi eteṣāṃ pāṇḍavānāṃ paryāptam jetum śakyam; yadi vā paryāptaṃ bahu, na
samare jayyam etair iti || 10 ||*

Або сили Пандавів під захистом Бгіми є неможливими для нашої перемоги над ними, якщо *aparyāptaṃ* слід розуміти як «наскільки їхні подібні на наших»?

Або [сене шлоки слід розуміти так] ті наші сили, що під захистом Бгішми є схожими з ціми силами пандавів та можуть перемогти, тобто настільки великі, що не можуть бути переможеними у битві.

11

ayaneṣu ca sarveṣu yathā-bhāgam avasthitāḥ |
bhīṣmam eva abhirakṣantu bhavantaḥ sarva eva hi || 11 ||

Тож всі ви, що розташувались на позиціях по всіх боках,
ретельно захищайте Бгішму!

Коментра до шлоки 11

ayaneṣu iti - ayanāni vīyayaḥ ||

На позиціях, тобто там [на які я] відправив.

12-13

tasya saṃjanayan harṣaṃ kuru-vṛddhaḥ pitāmahaḥ |
siṃha-nādaṃ vinadya ucchaiḥ śaṃkhaṃ dadhmau pratāpavān || 12 ||
tataḥ śaṃkhāś ca bheryaś ca paṇavānaka-gomukhāḥ |
sahasā eva abhyahanyanta sa śabdāḥ tumulo abhavat || 13 ||

[Щоб] викликати радість Дурйодгани, найстарший з Куру,
великий Бгішма, видав бойовий лев'ячий рик та гучно дунув у мушлю.
Потім стрімко зазвучали труби, литаври, різні барабани, ріжки.
І був цей звук жахливим.

14-16

tataḥ śvetair hayair yukte mahati syandane sthitau |
mādhavaḥ pāṇḍavaś ca eva divyau śakhau pradadhmatuḥ || 14 ||
pāñca-janyaṃ hṛṣīkeśo deva-dattaṃ dhanañjayaḥ |
paunḍaṃ dadhmau mahā-śaṃkhaṃ bhīma-karmā vṛkodaraḥ || 15 ||

*ananta-vijayaṃ rājā kuntī-putro yudhi-ṣṭhiraḥ |
nakulaḥ sahadevaś ca sughoṣa-maṇi-puṣpakau || 16 ||*

Мадгава та Пандава, що стояли у величезній колісниці,
запряженій білими кіньми, дмухнули у божественні мушлі.
Та дунув кожен у свою мушлю: Кришна — в панча-джанью,
Арджуна — в девадатту, в паундру — Бгіма, в махашанкху — Врикодара,
в ананта-віджаю — цар Юдгіштхіра, син Кунті,
Накула та Сахадева — в сугхошу та мані-пушпаку.

17-20

*kāśyaśc a parameśvāsaḥ śikhaṇḍī ca mahārathaḥ |
dhr̥ṣṭadyumno virāṭaśca sātyakiścāparājitaḥ || 17 ||
pāñcālaś ca maheśvāso draupadeyaś ca pañca ye |
saubhadraś ca mahābhūḥ śamkhān dadhmuḥ pṛthak pṛthak || 18 ||
sa ghoṣo dhārtarāṣṭrāṇaṃ hṛdayāni vyadārayat |
nabhaś ca pṛthivīṃ caiva tumulo vyanunādayat || 19 ||
atha vyavasthitān dṛṣṭvā dhārtarāṣṭrāna kapidhvajaḥ |
pravṛtte śāstra- sampāte dhanur udyamya pāṇḍavaḥ |
hṛṣṭkeśaṃ tadā vākyam idamāha mahīpate || 20 ||*

Великий лучник Каш'я, великий воїн Шикхандін, Вірата та Дгриштадьюмна,
непереможний Сатьякі, майстерний лучник Панчала,
п'ять Драупадеїв та великорукий Саубхадра подули кожен у свою мушлю.
Цей звук гучний луною відгукнувся в небесах і на землі та
розірвав на частки серця потомків роду Дгритараштри.
О Дгритараштро! Арджуна, на прапорі якого мавпа,
побачивши як опускає зброю наше військо, приведене у бойовий порядок,
свій лук підняв та мовив Кришні такі слова:

21–22

*arjuna uvāca -
senayorubhayormadhye rathaṃ sthāpaya me'cyuta |
yāvadetān nirīkṣe'haṃ yoddhukāmānavasthitān |
kairmayā saha yoddhavyam asmin raṇasamudyame || 21 ||*

*yotsyamānānavekṣe'haṃ ya ete'tra samāgatāḥ |
dhārtarāṣṭrasya durbuddheyuddhe priyacikīrṣavaḥ || 22 ||*

"О ти, хто ніколи не зникне! Поміж двох армій
встанови мою колісницю, щоб побачив я тих, хто стоїть у жаданні битви!

З ким же боротимусь я у прийдешній битві?
Я бачу охочих стятися, що бажають задовольнити
в цьому бою зловмисного Дурйодгану".

23–24

*evam ukto hr̥ṣīkeśo guḍākeśena bhārata |
senayorubhayormadhye sthāpayitvā rathottamam || 23 ||
bhīṣmadroṇapramukhataḥ sarveṣāṃ ca mahīkṣitām |
uvāca pārtha paśyaitān samavetān kurūniti || 24 ||*

Тоді Кришна встановив найкращу з колісниць
між двох армій, перед Бгішмою, Дроною
та всіма царями й мовив:
"Поглянь на цих Кауравів, що зішлися укупі!".

25–26

*saṃjaya uvāca
tatrāpaśyat sthitān pārthaḥ pitṛnatha pitāmahān |
ācāryān mātulān bhrāṭṛn putrān pauṭrān sakhīmstathā |
śvaśūrān suhr̥daścaiva senayor ubhayor api || 25 ||
tān samīkṣya sa kaunteyaḥ sarvān bandhūn avasthitān |
kṛpayā parayā'viṣṭaḥ sīdamāno'bravīd idam || 26 ||*

Побачив Партха, що в обох арміях стоять
батьки й дідусі, вчителі,
дядьки й брати, сини й онуки, друзі, свояки та побратими.
Подивився він на зібрання цих родичів, та співчуття охопило Партху.
Він засмутився та мовив:

27–29

*arjuna uvāca
dṛṣṭvemāna svajanān kṛṣṇa yuyutsan samavasthitān |*

*sīdanti mama gātrāṇi mukhaṃ ca pariśuśyati || 27 ||
vepathuś ca śarīre me roma-harṣaśca jāyate |
gāṇḍīvaṃ sraṃsate hastāt tvak caiva paridahyate || 28 ||
na ca śaknomy avasthātuṃ bhramatīva ca me manaḥ |
nimittāni ca paśyāmi viparītāni keśava || 29 ||*

– О Кришно! Коли я бачу, що мій народ бажає битись,
слабкими стають мої кінцівки та пересихає рот,
тремтить моє тіло, волосся стає дибки, палає моя шкіра
та падає з рук мій лук Гандіва⁹.

Ноги не тримають мене та розум мій блукає,
і бачу я, Кришно, лише лихі передвістя.

30-31

*na ca śreyo'nupaśyāmi hatvā svajanam āhave |
na kāmḥse vijayaṃ kṛṣṇa na rājyaṃ na sukhāni ca || 30 ||
kiṃ no rājyena govinda kiṃ bhogair jīvitena vā || 31 ||*

Якщо згублю народ свій в битві,
ніякого я вже не передбачаю блага.
О Кришна! Тріумфу не бажаю я! А також володінь та щастя!
Нащо мені князівство, життя та насолода?!

32 – 34

*yeśamarthe kāmḥṣitaṃ no rājyaṃ bhogāḥ sukhāni ca |
ta ime'vasthitā yuddhe prāṇāṃstyaktvā dhanāni ca || 32 ||
ācāryāḥ pītarāḥ putrāstathaiva ca pītāmahāḥ |
mātulāḥ śvaśurāḥ pautrāḥ sthālāḥ saṃbandhinas tathā || 33 ||
etān na hantum icchāmi nato'pi madhusūdana |
api trai-lokyā-rājyasya hetoḥ kimu mahīkṛte || 34 ||*

Заради чого нам потрібні царство,
всілякі втіхи та саме життя, Говіндо?
Стоять на полі бою ті вчителі, сини, батьки й діди,

---

⁹ Лук, творіння Брахми.

дядьки та шурина, свекри, онуки й свояки,
для кого бажаємо ми царства, втіх та щастя.
Але зrekliся вони життів своїх та статків перед боєм.
О, Кришно, Переможцю Мадгу! Хоч би й вони
почнуть вбивати, знищувати їх я не бажаю
навіть задля влади над трьома світами, годі й казати про цей.

Коментар до шлок 30 – 34

*na ca śreyo'nupaśyāmītyādi | 'amī ācāryā-daya' iti viśeṣa-buddhayā' buddhau āropyamāṇāḥ
vadha-karmatayā avaśyaṃ pāpa-dāyinaḥ | tathā 'bhoga-sukhādi-drṣṭārtham etadyuddham
kriyate' iti buddhyā kriyamāṇam yuddhe vadhyahananādi tad-avaśyaṃ pātaka-kāri iti
pūrva-pakṣābhīprāyaḥ | ata eva svadharmā-mātratayaiva karmāṇi anutiṣṭha, na
viśeṣadhiyeti uttaram dāsyate || 30-34 ||*

Якщо сприйняття окреслено думкою: "це мої вчителі", – воно безумовно спричинить лихо, оскільки зробить діяча саме тим, чиєю дією є [їхнє] вбивство. Початкове твердження Арджуни полягає в наступному: "Це вбивство є злочином, оскільки здійснюється з розумінням битви як такої, що відбувається заради володіння благами та щастям." [У другому розділі] ця теза буде мати таку відповідь: "Чини дії, ставлячись до них як до обов'язків, а не з будь-якою іншою думкою".

35-39

*nihatya dhārtarāṣṭrān naḥ kā prītiḥ syāj janārdana || 35 ||
pāpam evāśrayed asmān hatvaitān ātatāyinaḥ |
tasmān nārhā vayaṃ hantaṃ dhārtarāṣṭrān svabāndhavān || 36 ||
svajanaṃ hi kathaṃ hatvā sukhinaḥ syāma mādharma || 37 ||
yadyapyete na paśyanti lobhopahata-cetasaḥ |
kula-kṣaya-kṛtaṃ doṣaṃ mitra-drohe ca pātakaṃ || 38 ||
kathaṃ na jñeyam asmābhiḥ pāpād asmān nivartitum |
kula-kṣaya-kṛtaṃ doṣaṃ prapaśyadbhiḥ janārdana || 39 ||*

О, Джанардано! Чи дасть нам втіху вбивство синів Дгритараштри?!

Якщо ми знищимо цих злодіїв – зло оселиться і в нас.

Ось чому ми не маємо вбивати наших родичів – нащадків Дгритараштри.

Мадгаво! Навіть якщо скрізь жадання наживи
вони не бачать пороку в руйнуванні родини,
у ворожнечі з друзями – невже ми станемо щасливіші, вбиваючи їх?
Чому ж ми, о Джанардано, хоча й бачимо цю ваду,
але не усвідомлюємо потреби уникнути помилки,
що полягає в знищенні родини?

40-44

*kula-kṣaye praṇaśyanti kula-dharmāḥ sanātanaḥ |
dharme naṣṭe kulaṃ kṛtsnam adharmo'bhibhavatyuta || 40 ||
adharmābhibhavātkṛṣṇa praduśyanti kulastriyaḥ |
strīṣu duṣṭāsu vārṣṇeya jāyate varṇa-saṃkaraḥ || 41 ||
saṃkaro narakāyaiva kulaghnānāṃ kulasya cal
patanti pitaro hyeṣāṃ luṭṭa-piṇḍodaka-kriyāḥ || 42 ||
doṣaiḥ etaiḥ kula-ghnānāṃ varṇa-saṃkara-kāraikāḥ |
utsādyante jāti-dharmāḥ kula-dharmāśca śāśvatāḥ || 43 ||
utsanna-kula-dharmāṇāṃ manuṣyāṇāṃ janārdanaḥ
narake niyataṃ vāso bhavattītyanuśuśrūma || 44 ||*

Коли гине сім"я, руйнуються довічні закони роду.
Коли ж знищено закон, беззаконня долає увесь рід.

О, Кришно! Якщо переможе беззаконня,
благородні жінки втрачають чесноту! Паплюження жінок,
о, Варшнея, спричинить змішування каст!

Змішування ж призведе й увесь рід,
ще й його вбивць до пекла. Позбавлені обрядів
підношення їжі й води, падуть їх прабатьки у забуття.

Ті вади згубників роду, що чинять змішування каст,
знищують довічні закони каст та закони роду.

Ми чули, що порушники законів роду
постійно перебуватимуть у пеклі.

Коментар до шлок 35 – 44

*nihatyetyādi | ātatāyinām hanane pārameva karṭṛ | ato'yamartha:—pāpena tāvad ete'smacchatravo
hatāḥ paratantrīkṛtāḥ | tāṃś ca nihatyāsmān api pāpam āśrayet | pāpam atra lobhādīvaśāt kula-
kṣayādi-doṣā-darśanam | ata eva kulādi-dharmāṇām upakṣepaṃ karoti svajanaṃ hi katham
ityādinā || 35-44 || viśeṣaphalabuddhayā hantavyādiviśeṣabuddhayā ca hanane mahāpātakamity
etad eva saṃkṣipyābhidhātum paritāpātīśayasūcanāyātmagatamevārjuno vacanamāha ||*

Слово “зло” у реченні – це підмет відносно до “вбивства злодіїв”. Тому 36 шлока має такий зміст: "наші вороги будуть знищені злом, якому скорилися". Зло ж полягає в тому, що знищення роду через жадобу не сприймається як щось погане. Саме тому в тексті згадуються закони роду, починаючи зі слів "Навіть якщо скрізь жадання наживи".

Задля полегшення свого нещастя, Арджуна мовив подумки: "Велике зло – це вбивство заради здобуття плодів, ще й з наміром завдати шкоди".

45

*aho vata mahātpāpam katum vyavasitā vayam |
yadrājyasukhalobhena hantum svajanamudyatāḥ || 45 ||*

О, горе! Ми вирішили заподіяти велике зло,
якщо через жадібність готові вбивати
свою родину заради царства й втіхи!

Коментар до шлоки 45

aho vateti | vayamiti kauravapāṇḍavabhedabhinnāḥ sarva evetyarthaḥ || 45 ||

*evaṃ sarveṣvavivekiṣu mama vivekinaḥ kimucitaṃ ? ucitaṃ tāvadyuddhānnivartanam
etattūcitataramityāha —*

Під словом "ми" маються на увазі як Каурави, так і Пандави. [Арджуна міркував:] "Що є найкращим для мене, якщо я маю здатність розрізняти, коли ніхто її не має? Відмовитись від битви, ось що буде правильним". Однак про те, що буде найкращим, він промовив так:

*yadi māmāpratīkāramaśāstram śāstrapāṇayaḥ |
dhārtarāṣṭrā raṇe hanyustanme kṣemataram bhavet || 46 ||*

saṃjaya uvāca

*evamuktvārjunaḥ saṃkhye rathopastha upāviśat |
viśṛjya saśaram cāpam śokasaṃvignamānasaḥ || 47 ||*

"Нехай краще озброєні сини Дгритараштри
уб"ють під час бою незброєного мене" —

Так мовив Арджуна посеред поля битви.

Занепокоєний та пригнічений сів він
на сидіння колісниці та випустив лук зі стрілою.

|| iti śrīmadbhagavadgītāyām prathamodhyāyaḥ ||

Це перший розділ великої пісні.

Підсумковий коментар:

*vidyāvidyobhayāghātasam ghāṭṭavivaśī-kṛtaḥ | yuktyā dvayam api tyaktvā nirviveko bhaven
muniḥ ||*

Навіть за умови відкидання двоїстості, мудрий не має здібності розрізняти, коли він стає безпорадним через зіткнення знання та незнання.

Перший розділ збірки сенсів Великої пісні Володаря, що створив вельмишановний, кращий з вчителів-шайвів, видатний Абгінавагупта.

Розділ II

1-2

saṁjaya uvāca

*taṁ tathā kṛpayā āviṣṭam aśru-pūrṇa-ākula-īkṣaṇam |
sīdamānam idaṁ vākyam uvāca madhusūdanaḥ || 1 ||*

śrībhagavān uvāca

*kutaḥ tvā kaśmalam idaṁ viṣame samupasthitam |
anārya-juṣṭam asvargyam akīrti-karam arjuna || 2 ||*

Санджая¹⁰ сказав:

Зневіреному й охопленому жалем [Арджуні],
що очі його сповнилися сліз та хвилювання, Мадгусудана мовив:

Великий володар промовив:

– Арджуно, звідки в тебе ця пригніченість в час загрози?

Це не властиво аріям, бо не приводить ні до слави, ані підносить до небес.

Коментар до шлок 1-2

*kuta iti | ādau loka-vyavahāra-āśrayeṇa eva bhagavān arjunaṁ pratibodhayati | kramāt tu jñānaṁ
kariṣyati, iti ataḥ anāryajuṣṭam iti āha || 1 || klaibya-ādibhiḥ nirbhartsanam abhidadhat adharme
tava dharma-abhimānaḥ ayam iti ādi darśayati —*

Спочатку Володар дає Арджуні настанови, спираючись лише на повсякденну мудрість, далі ж він перейде до знань. Тому згадуючи поведінку, невідповідну благородним (тобто, аріям), а саме, душевну слабкість, він показує прихильність Арджуні до дгарми як таку, що веде до не-дгарми.

3-6

mā klaibyaṁ gaccha kaunteya na etat tvayi upapadyate |

kṣudraṁ hṛdaya-daurbalyaṁ tyaktvā uttiṣṭha parantapa || 3 ||

arjuna uvāca

kathaṁ bhīṣmam ahaṁ saṁkhye droṇaṁ ca madhusūdana |

iṣubhiḥ pratiyotsyāmi pūjārḥau arisūdana || 4 ||

¹⁰ Санджая — це полководець, який розповідає "Бхагавадгіту" Дгітараштрі в повному сюжеті "Магабгарати". "Бхагавадгіта" є вкладеною частиною епосу "Магабгарата".

*gurūn ahatvā hi mahān ubhāvān śreyaḥ cartuṃ bhaikṣam api iha loke |
natu artha-kāmaḥ tu gurūn nihatya bhūñjīya bhogān rudhira-pradigdhān || 5 ||
na etad vidmaḥ katarat naḥ garīyas yad vā jayema yadi vā naḥ jayeyuḥ |
yān eva hatvā na jijīviṣāmaḥ te naḥ sthitāḥ pramukhe dhārtarāṣṭrāḥ || 6 ||*

– О, Каунтее! Тобі не личить бути зневоленим слабкістю!
О, Мучителю ворогів! Облиш ганебну нерішучість та повстань!

Арджуна відповів:

– Чи зможу я здійснити стріли проти Бгішми та Дрони,
що гідні лише поваги, Мадгусудано?!
Уж ліпше блукати по цьому світу як жебрак,
не вбиваючи великих учителів,
ніж вбити їх через жагу до здобичи та смакувати насолоди,
заплямовані кров'ю наставників.

Не знаю я, що є кращим: перемога наша або ж поразка.

Переді мною — рід Дгритараштри, його згубивши, я не бажаю жити.

Коментар до шлок 3-6

*katham iti ādi | "kathaṃ bhīṣmam ahaṃ saṃkhye droṇaṃ ca" iti ādinā "bhūñjīya bhogān" iti anena
ca karma-viśeṣa-anusandhānaṃ phala-viśeṣa-anusandhānaṃ ca heyatayā pūrva-pakṣe sūcayati |
,na etad vidmaḥ" iti anena ca karma-viśeṣa-anusandhānaṃ āha | niranusandhānaṃ tāvat karma na
upapadyate | na ca parājayam abhisandhāya yuddhe pravartate | jayaḥ api naḥ ca ayam anarthaḥ
eva | tad āha — "ahatvā gurūn bhaikṣam api cartuṃ śreyaḥ | etad ca niścetum aśakyam kiṃ jayaṃ
kāṃkṣāmaḥ, kiṃ vā parājayam, jaye api bandhūnāṃ vināśāt" || 3-6 ||*

Тут Арджуна визначає спрямованість на певні дії (вбивства) та певні результати (багатства) як те, від чого слід відмовитись. А також фразою "не знаю я, що є кращим...", він стверджує, що відмова від дій – це також спрямованість на конкретний результат (поразку).

[Далі ж йдеться про таке протиріччя:] з одного боку, дія не може бути безцільною, з іншого – не слід починати битву з метою поразки. Але у цьому разі навіть перемога буде позбавлена сенсу. Бо ж коли Арджуна наголошує на тому, що "ліпше жебракувати, ніж вбивати великих учителів", вибір між поразкою та перемогою стає неможливим внаслідок того, що саме перемога буде знищенням його родини.

*kārpaṇya-doṣa-upahata-svabhāvaḥ prcchāmi tvāṃ dharmā-saṃmūḍha-cetāḥ |
yat śreyāḥ syāt niścitaṃ brūhi tat me śiṣyaḥ te ahaṃ śādhi māṃ tvāṃ prapannam || 7 ||
na hi prapaśyāmi mama anupadyāt (apanupadyāt) yat śekam (yaḥ śekam) ucchoṣaṇam indriyāṇām
| avāpya bhūtau asapatnam ṛddhaṃ rājyaṃ surāṇām api ca adhipatyam || 8 ||*

*saṃjaya uvāca
evam uktvā hr̥ṣī-keśaṃ guḍā-keśaḥ paraṃtapa |
na yotsya iti govindam uktvā tūṣṇīṃ babhūva ha || 9 ||
tam uvāca hr̥ṣī-keśaḥ prahasān iva bhārata |
senayor ubhayor madhye sīdamānam idaṃ vacaḥ || 10 ||*

Я, переможений жалем, і розгублений щодо мого обов'язку,

прошу тебе, скажи, як мені вчинити!

Навчи мене, відданого тобі учня, благаю!

Я не бачу нічого, що б настало після страждання,

яке виснажить всі мої почуття.

Навіть якщо здобути процвітаюче царство, що не має собі рівних,

та й хоч би панувати над божествами.

Санджая мовив:

Тоді Арджуна звернувся до візника так:

"О, Згубнику Ворогів, не стану я битися", – і замовк.

Неначе з посмішкою промовив Кришна

сповненому страждання Арджуні,

що сидів між двома військами, такі слова...

Коментар до шлок 7-10

*kārpaṇya iti ādi | "senayor ubhayor madhye" iti ādinā idaṃ sūcayati — saṃśaya-āviṣṭaḥ arjunaḥ
na eka-pakṣeṇa yuddhāt nivṛttaḥ, yata evam āha sma "śādhi māṃ tvāṃ prapannam" iti | ataḥ
ubhayor api jñāna-ajñānayor madhya-gaḥ śrī-bhagavatā anuśiṣyate || 10 ||*

В останній шлоці мається на увазі наступне: сповнений сумнівів Арджуна насправді не відмовився від бою, оскільки просив Кришну навчити його. Далі ж, перебуваючи між тими двома, а саме між знанням та невіглаством, він отримує настанови від Володаря.

śrī-bhagavān uvāca

*tvaṃ mānuṣyeṇa upahata-antara-ātmā viśāda-moha-abhibhavāt viṣaṃ-jñāḥ |
kṛpā-āgrhītaḥ sama-vekṣya bandhūn abhiprapannān mukham antakasya || 11 ||*

Твоя сутність уражена людяністю, через це омана та відчай
здолали тебе, та тому ти позбавлений усвідомлення.
Співчуття охопило тебе, бо побачив як твої родичі
впритул наблизилися до смерті.

Коментар до шлоки 11

*tvaṃ mānuṣyeṇa iti | mānuṣyaṃ manuṣya-bhāvaḥ | antaka-mukhaṃ svayam ete praviṣṭāḥ iti tava
kaḥ bādhaḥ || 11 ||*

"**Людяність**" у цій шлоці тлумачиться саме як людська натура, буття, що належне людям. Крішна вказує на недоречність страждання Арджуни, бо ж його рідні власними силами ступили до смертельної пащі.

*aśocyān anuśocaṃs tvaṃ prājñavannābhibhāṣase |
gatāsūnagatāsūṃś ca nānuśocanti paṇḍitāḥ || 12 ||*

Ти жалієш за тими, за ким не слід.
Мудрі ж не шкодують ні про тих, хто є, ані про тих, хто пішов.

Коментар до шлоки 12

*aśocyān iti | śocitum aśakyam kalebaram, sadā naśvaratvāt | aśocanārhaṃ ca ātmānaṃ śocasi |
na kaścit gatāsuḥ mṛtaḥ, agatāsuḥ jīvan vā śocyāḥ asti | tathāhi – ātmā tāvat avināśī | nānā-
śarīreṣu saṃcarataḥ kā asya śocyatā? na ca deha-antara-saṃcāre eva śocyatā | evaṃ hi yauvana-
ādau api śocyatā bhavet || 12 ||*

Стосовно того, про що саме не слід жаліти: неможливо шкодувати за тілом, бо ж воно тимчасове та смертне. Ти оплакуєш атман, але за ним теж не слід шкодувати. Ніхто з живих або мертвих жалю не вартий. Обґрунтування: атман неможливо знищити. Яке

ж це горе, що він мандрує тілами? Нема про що шкодувати, коли він змінює тіло, оскільки тоді треба було б жаліти за втратою юності або ж іншого віку життя. Далі автор Гіти додає ще два твердження стосовно того, що атман вічний, а тіло – тимчасове:

13-14

*evam artha-dvayam āha
na hyevāhaṃ jātu nāsaṃ na tvam neme janādhipāḥ |
na caiva na bhaviṣyāmaḥ sarve vayamitaḥ param || 13 ||
dehino'sminyathā dehe kaumāraṃ yauvanaṃ jarā |
tathā dehāntara-prāptir dhīr astatra na śocati || 14 ||*

Це не так, що колись не було мене або тебе, або ж цих правителів.
Також не так, що ми не будемо існувати відтепер і в майбутньому.
Атман набуває нове тіло, наче людина змінює
дитинство на юність і старість. Мудрий про це не шкодує.

Коментар до шлок 13 -14

*na hītyādi | ahaṃ hi naiva nāsam, api tu āsam; evaṃ tvam, amī ca rājānaḥ | ākāraṅtare ca sati
yadi śocyatā, tarhi kaumārāt yovanāvāptau kimiti na śocyate ? yo dhīraḥ sa na śocati | dhairyaṃ
ca etac charīre'pi yasyāsthā nāsti tena sukaram | atas tvam dhairyamanviccha || 13-14 ||*

Не було такого, щоб я не існував, так само, як ти і ті правителі. Якщо журитися за втратою форми, тоді чому б не шкодувати і за тим, що за дитинством слідує юність і так далі? Мудрий не шкодуватиме за цим. Бути стійким легко тому, хто не прив'язаний до тіла. Тож прагни такої стійкості.

15

*mātrā-sparśāḥ tu kaunteya śītoṣṇa-sukha-duḥkha-dāḥ |
āgamāpāyinaḥ anityāḥ tān titikṣasva bhārata || 15 ||*

О, Каунтее! Дотики до об'єктів дають відчуття
холоду і жару, задоволення або страждання...
Проте ці відчуття мінливі, вони приходять та йдуть.
Тож витримуй їх стійко, Бгарато!

Коментар до шлоки 15

mātrā iti | adhīrāḥ tu mātrā-śabda-vācyair arthaiḥ ye kṛtāḥ sparśāḥ indriya-dvāreṇa ātmanā sambandhāḥ, tat-kṛtāḥ yāḥ śīta-uṣṇa-sukha-duḥkhādi-avasthāḥ anityāḥ, tāsu api śocanti. na tu evaṃ dhīrāḥ iti āha lathavā mātrābhir indriyaiḥ eṣāṃ sparśāḥ na tu sākṣāt paramātmanā āgamaḥ, utpattiḥ; apāyaḥ, vināśaḥ etat yuktān titikṣasva, sahasva || 15 ||

Шлоку слід розуміти так: дотики до об'єктів за своєю сутністю є зв'язками з атманом через органи чуття та сприйняття. Стан, що його створюють ці зв'язки, наприклад, холод, жар, задоволення чи страждання, не є сталим. Тому за таким станом можуть шкодувати лише ті, хто позбавлені мудрості. Проте мудрі не жаліють за ним. Або так: люди відчувають безпосередній контакт органів відчуття з об'єктами матеріального світу, але не з найвищим атманом. Тож слід із твердістю витримувати те, що пов'язане з виникненням та зникненням (тобто з народженням та загибеллю).

16

*yaṃ hi na vyathayanti ete puruṣaṃ puruṣarṣabha |
samaduḥkhasukhaṃ dhīraṃ saḥ amṛtatvāya kalpate || 16 ||*

– О, найкращий з людей! Той, кого не бентежать ці дотики –
однаково стійко ставиться до щастя та нещастя,
і саме він придатний до вічності.

Коментар до шлоки 16

nanu yataḥ evāgamāpāyinaḥ sarve daśā-viśeṣāḥ tataḥ eva śocyante ? mā evam | tathāhi kaḥ ayam āgamaḥ nāma? utpattiḥ iti cet | sāpi kā? asataḥ ātma-lābhaḥ sā iti tu asat | asat svabhāvatā hi niḥsvabhāvatā nirātmatā; nirātmā niḥsvabhāvaḥ kathaṃ sasvabhāvī-kartuṃ śakyaḥ ? anīlaṃ hi na nīlī-kartuṃ śakyam, svabhāvāntarāpatteḥ duṣṭatvāt |

Якщо всі відчуття приходять і йдуть, чи варто шкодувати за ними? Ні. Що ж таке те, що приходить? Припустімо, це народження. То чим є це народження? Якщо воно спричинене неіснуючим, тоді це і є небуття. Водночас природою неіснуючого є відсутність власної природи, тобто відсутність атману.

Передмова до шлоки 17

tathā ca śāstram 'na hi svabhāvo bhāvānāṃ vyāvartetauṣṇyavad raveḥ' iti atha sata evātmalābha utpattiḥ, tadā labdhātmano'sya jātvarayanabhāvānnityataiva iti, āgame kā śocyatā? evam apāyo'pi

sataḥ asato vā ? asattāvadasadeva | sat-svabhāvasyāpi katham asattāsvabhāvaḥ ? dvitīye kṣaṇe'sau asat-svabhāva iti cet ādye'pi tathā syād iti na kaścīd-bhāvaḥ syāt | svabhāvasyātyāgāt | atha mudgarapātādinā asya nāśaḥ kriyate | sa yadi vyatiriktaḥ, bhāvasya kiṃ vṛttam ? na dṛśyate iti cet | mā nāma darśi bhāvaḥ, na tvanyathā-bhūtaḥ paṭāvṛta iva | avyatiriktas tu vāsa ityuktam | tad etat samkṣipyāha-

Так само [казано] і в шастрах: власна природа сутностей невід"ємна [від них], ніби жар від сонця. Якщо ж народження – це набуття атмана з існуючого, тоді той, хто набуває цієї сутності, є вічним, внаслідок відсутності неіснуючого будь-коли. Тож задля чого засмучуватися з приводу виникнення?

Також і те, що йде [гине]: воно спричинене буттям чи небуттям? Але небуття не існує. Звідки природа небуття у того, чия природа є суцєю? Якщо припустити, що наступної миті те, що йде, матиме природу небуття: тоді не існуватиме ніякого буття, оскільки природу змінити неможливо. Наприклад, якщо щось знищується ударом молотка, що відбувається з природою зруйнованого? Неможливо побачити цю природу, правда ж? Немов будь яка річ, що покрита тканиною, невидиме буття, що приховане від зору, не стає чимось іншим. Тому природа — невід"ємна.

Зважаючи на все сказане вище, далі стверджується:

17

*nāsato vidyate bhāvo nābhāvo vidyate sataḥ |
ubhayor api dṛṣṭo'ntastvanayos tattva-darśibhiḥ || 17 ||*

Буття не виникає з небуття, небуття ж не виникає з буття.

Межа цих двох очевидна для тих, хто бачить істину.

Коментар до шлоки 17

*nāsata iti | atha ca lokavṛttenedamāha-asataḥ nitya-vināśinaḥ śarīrasya na bhāvaḥ,
anavaratamavasthābhiḥ pariṇāmitvāt | nityasataśca paramātmāno nāsti kadācidvināśaḥ;
apariṇāmadharmatvāt | tathā ca vedaḥ, 'avināśī vā are'ya- mātmanucchittidharmā' (br. upa. 4.5.14)
iti | anayoḥ, sadasatoḥ antaḥ pratiṣṭhāpadaṃ yatnānayoṛviśrāntiḥ || 17 ||
yastattvadarśibhirdṛṣṭaḥ sa khalu vityo'nityo vā? ityāśaṅkyāha –*

Отже, наслідуючи законам природи, сказано так: у тіла немає буття, бо зміна його станів безперервна — кожної миті воно руйнується. Натомість, не наступає знищення найвищого атману, і він існує вічно, бо незмінність — його ознака.

Так само проголошує "Бріхадаран'яка-упанішада": "*Атман є нетлінним, адже його властивість – незнищенність*".

Стосовно виразу "**межа цих двох**", а саме буття та небуття, мається на увазі місце їх спочинку. Та межа існуючого та неіснуючого видима для тих, хто бачить істинну сутність речей. Тож чи є вона вічною, чи ні? Через можливість виникнення такого сумніву, Володар мовив:

18

*avināśi tu tad viddhi yena sarvam idaṃ tatam |
vināśam avyayasyāsyā na kaścit kartum arhati || 18 ||*

Та знай, що неможливо зруйнувати того [атмана],
що ним створено це все.

Ніхто не спроможний знищити його, оскільки він є незмінним.

19

*antavanta ime dehā nityasyoktāḥ śarīriṇaḥ |
vināśino'prameyasya tasmād yudhyasva bhārata || 19 ||*

Відомо, що тлінними є минущі тіла вічного та неосяжного втіленого,
тому, Бгарато, бийся!

Коментар до шлоки 19

antavanta itil [dehāḥ] nirupākhyaatākāle sthūla-vināśa-yoginaḥ tad-anyathānupapatter eva ca vināśinaḥ, pratikṣaṇamavasthāntarabhāgīnaḥ| yaduktam — 'ante purāṇatām dṛṣṭavā pratikṣaṇam navatvahāniranumīyate' iti | munināpi — 'kalānām pṛthag-arthānām pratibhedaḥ kṣaṇe kṣaṇe | vartate sarvabhāveṣu sauḥkṣmyāttu na vibhāvīyate' || iti | pṛthag-arthānām iti pṛthag-arthakriyākāritvād iti yāvat | dehā antavantaḥ vināśinaś ca | ātmā tu nityaḥ yato'prameyaḥ | prameyasya tu jaḍasya pariṇāmitvam; na tu ajaḍasya cidekarūpasya, svabhāvāntarāyogāt | evaṃ dehā nityamantavanta iti śocitumaśakyāḥ| ātmā nityamavināśī, tena na śocanārhaḥ | tantreṇa ayam ekaḥ kṛtya-pratyayo dvayor arthayor muninā darśitaḥ 'aśocyān' iti || 19 ||

У момент, який неможливо описати, тіла знищуються внаслідок невникнення нічого іншого, з'єданого із загиблою плоттю. Адже [тіла] набувають нового стану кожної миті. Одже висновок про те, що новітність втрачається з кожною миттю, [виникає] під час розгляду старіння зблизька¹¹. Також і В'яса вказує на це: "Кожної наступної миті у всіх сутностях відбувається розподіл їх фрагментів, але це не сприймається та не розрізняється [нами] через те, що процеси ці дуже тонкі". Тож слід розуміти, що тіла минуці на підставі того, що цим [моментом¹²] притаманні різноманітні функції. Натомість атман є вічним, тому що він безмірний. Матерія, яку можна вимірювати – мінлива. У нематеріального, що його природою є свідомість, такої мінливості немає, оскільки воно не пов'язане з іншою природою. Тож тіла завжди тимчасові й неможливо шкодувати за ними. Атман, навпаки, завжди нетлінний, і жаліти за ним не слід. Тому вираз [зі шлоки 12] "**жаліти не слід**" має два об'єкти: [немає сенсу шкодувати за тілом, бо ж воно все одно руйнується кожної миті, і не слід жаліти за атманом, оскільки він є вічним].

20

*yaḥ enam veti hantāraṃ yaḥ ca enam manyate hatam |
ubhau tau na vijānīto nāyaṃ hanti na hanyate || 20 ||*

Той, хто вважає його вбивцею, той, кому він здається вбитим,
– обидва вони не знають, що він не може ані вбивати, ані гинути.

Коментар до шлоки 20

*ya enam iti | enam ātmānaṃ dehaṃ ca yaḥ hantāraṃ hataṃ ca veti tasya ajñānam | ata eva sa
baddhaḥ || 20 || etad eva sphuṭayati*

У слові "**його**" [два тлумачення]: "атман" і "тіло". Той, хто вважає "**його**", тобто і "атмана", і "тіло", вбивцею та вбитим, – не володіє знанням. Тому він є обмеженим. Це роз'яснено таким чином:

21

*na jāyate mriyate vā kadācin na ayaṃ bhūtvā bhavitā vā na bhūyaḥ |
ajo nityaḥ śāśvataḥ ayaṃ purāṇaḥ na hanyate hanyamāne śarīre || 21 ||*

¹¹ Таке розуміння руйнування миттєвостей властиве буддизму. Тож докази існування атмана, приводяться тут із урахуванням популярних доктрин.

¹² *kala*.

Ніколи не народжується він та не вмирає.
Не буде так, що, з'явившись, він не існуватиме колись.
Він безмежний, нескінченний, вічний та прадавній,
тому й не гине в загиблому тілі.

Коментар до шлоки 21

*na jāyate iti | na ayam bhūtvā iti | ayam ātmā na na bhūtvā bhavitā, api tu bhūtvā eva |
ataḥ na jāyate, na ca mriyate; yataḥ bhūtvā na na bhavitā, api tu bhavitā eva || 21 ||*

У цій фразі заперечуються обидві частини. **"З'явившись"** не вірно, оскільки атман був завжди, в цьому сенсі він не народжується. **"Не існуватиме колись"** не вірно, оскільки він буде завжди, в цьому сенсі він не вмирає.

22

*vedāvināśinaṃ nityaṃ ya enam aḥam avyayam |
kathaṃ sa puruṣaḥ pārtha hanyate hanti vā katham || 22 ||*

Той, що здатен досягнути [атмана] як нетлінного, постійного,
ненародженого та довічного, чи може він вбивати або бути вбитим?

Коментар до 22 шлоки

*veda iti | ya enamātmānaṃ prabuddhatvāt jānāti "sa na hanti na sa hanyate" iti tasya kathaṃ
bandhaḥ || 22 ||*

Якщо хтось внаслідок пробудження досягнув, що атман не може вбивати й гинути, чи
може щось стати його тенетами?

23

*vāsāṃsi jīrṇāni yathā vihāya navāni grhṇāti naro "parāṇi |
tathā śarīrāṇi vihāya jīrṇānyanyāni saṃyāti navāni dehī || 23 ||*

Немов людина, що лишає старе вбрання та вбирається в нове,
так само й [атман] залишає старі тіла та входить у нові.

Коментар до шлоки 23

*vāsāṃsi iti | yathā vastrācchāditaḥ tad-vastra-nāśe samucita-vastra-antarāvṛtaḥ na vinaśyati?,
evam ātmā dehāntarāvṛtaḥ | 23 ||*

Неначе людина, що вдягнулась у нове вбрання, не вмирає після руйнування попереднього, так само [не гине] атман, що вбирається у нові тіла.

24-26

*nainaṃ chindanti śāstrāṇi nainaṃ dahati pāvakaḥ |
na cainaṃ kledayantyāpo na śoṣayati mārutaḥ || 24 ||
acchedyo'yamadāhyo'yamakledyo'śoṣya eva ca |
nityaḥ sarvagataḥ sthāṇuracalo'yam sanātanaḥ || 25 ||
avyakto'yamacintyo'yamavikāryo'yamucyate |
tasmādevaṃ viditvainam nānuśocitumarhasi || 26 ||*

Не ріжуть його мечі, не спалює вогонь,
не затоплюють води та не висушує вітер.

Його неможливо розрізати, спалити, замочити або висушити.

Він є постійним, всепроникним, сталим, непорушним та вічним.

Він – неявний, незбагнений і незмінний.

Осягнувши його саме таким, ти не зможеш за ним шкодувати!

Коментар до шлок 24-26

*nainamityādi | nāśya nāśa-kāraṇam śāstrādi kiṃcit-karam | cid-ekasvabhāvasya anāśritasya
niraṃśasya svatantrasya svabhāvāntarāpattyāśraya-vināśāvayavavibhāga virodhi-prādurbhāvādi-
krameṇa nāśayitum aśakyatvāt | na ca dehāntara-gamanam asya apūrvam, dehānvito'pi satataṃ
dehāntaraṃ gacchati, tena sambadhyate ityarthaḥ | dehasya kṣaṇa-mātrām apyanavasthāyitvāt |
evaṃ-bhūtaṃ viditvā enam ātmānaṃ śocituṃ nārhasi || 24-26 ||*

Не існує такої зброї, яка б могла знищити цей [атман] або ж завдати йому шкоди, оскільки неможливо змінити те, що його єдиною природою є свідомість. Неможливо зруйнувати опору того, хто ні на що не спирається, розділити на частини того, чії частини невід'ємні одна від іншої, а також неможливо стати ворогом для того, хто залежить лише від себе. Його рух до іншого тіла не є первинним. Наділений тілом

постійно поєднується з ним наново, з тієї причини, що тіло не буває незмінним жодної миті. Пізнавши все це, ти не повинен жаліти за ним.

27

*atha vā enaṃ nitya-jātaṃ nityaṃ vā manyase mṛtaṃ |
tathāpi tvaṃ mahābāhaḥ na enaṃ śocitum arhasi || 27 ||*

– Навіть якщо ти вважаєш атмана тим,
що постійно народжується і вмирає,
то все одно нема за чим жаліти, о, Великорукий!

Коментар до шлоки 27

*atha vainamiti | athāryenaṃ dehaṃ manyase nityajātaṃ pravāhasyāvināśāt; tathāpi na śocyatā |
kṣaṇika prakriyayā vā nitya-vināśīnam ; tathāpi kā śocyatā ? evaṃ yadyātmanaḥ
tattaddehayogaviyogābhyāṃ nityajātatvaṃ nityamṛtatvaṃ vā manyase, tathāpi sarvathā śocanaṃ
prāmāṇikānāmayuktam || 27 || na ca etad anyathā nitya-anityatvam upapattimat | yataḥ*

Якщо вважати, що тіло постійно виникає [кожної миті] внаслідок того, що течія [п'яти скандх¹³] не має знищення, – то немає про що шкодувати. Або якщо думати, що тіло постійно знищується за парадигмою перескладання світу щомиті, – за чим і тоді жаліти? Якщо ж вважати атмана тим, що постійно народжується і гине, коли з'єднується та роз'єднується з різними тілами, – то й у цьому разі нема жодних підстав, щоб жаліти. Також не варто шкодувати й із тієї причини, що довести вічність [атмана] та минущість [тіла] неможливо, оскільки:

28

*jātasya hi dhruvo mṛtyuḥ dhruvaṃ janma mṛtasya ca |
tasmādaparihārye'rthe na tvaṃ śocitum arhasi || 28 ||*

---

¹³ Тут Абгінавагупта конотує до концепції потоку 5 скандх у Буддизмі. Її можна знайти в *Abhidharmakośa-bhāṣya* Васубандху, а також в інших текстах. Дуже стисло, скандхи – це прошарки, що з їх течії кожної миті (кшаніки) складається особистість людини. Найчастіше мається на увазі такі п'ять скандх: 1. *kāya* або *deha* – тіло; 2. *vedana* – відчуття (приємні, неприємні та нейтральні для кожного з 6 органів чуття); 3. *saṃjñā* – сприйняття; 4. *saṃskāra* – імпульси до дій та мислення; 5. *viññāna* – усвідомлення.

Незаперечною є смерть народженого
та незаперечним є народження померлого.
Отже, не варто шкодувати за тим, що неминуче!

Коментар до шлоки 28

*jātasyeti | janmanaḥ anantaraṃ nāśaḥ, nāśādanantaraṃ janmeti cakravadaḥ
janmamaraṇasantāna iti kimparimāṇaṃ śocyatām" iti || 28 || aṇi ca*

Смерть наслідуює народження, народження наслідуює смерть. Їх послідовність
подібна до колеса, за чим тут жаліти?

29

*avyaktādīni bhūtāni vyaktamadyāni bhārata |
avyakta-nidhanānyeva tatra kā paridevanā || 29 ||*

Не видно початку живих істот та не видно їхнього кінця,
проявленим є лише стан між ними.

Хіба ж буде користь від страждання за цим [станом], о, Бгарато?

Коментар до шлоки 29

*avyaktādīnīti | nityāḥ santu anityā vā; yastāvadasya śocakastaṃ pratyēṣa ādāvavyaktaḥ ante
cāvvyaktaḥ | madhye tasya vyaktatā vikāraḥ' iti | pratyuta vikāre śocanīyaṃ, na svabhāve | kiṃ ca
yat tan-mūla-kāraṇaṃ kiñcid-abhimataṃ tad eva yathā-kramaṃ vicitra-svabhāvatayā svātma-
madhye darśitata tad-ananta sṛṣṭi-sṭhiti-saṃhṛti-vaicityaṃ nityam eva | tathāsvabhāve'pi kāśya
śocyatā || 29 || evaṃvidhaṃ ca*

[Незважаючи на те] чи є атман постійним, або не постійним [таким, що виникає
щомиті], для того, хто сумує за ним, не явлено початку атману і не буде явлено його
закінчення. Для нього проявлений лише той стан атмана, який існує посередині. Що
гідно жалю, так це сама варіативність, а не власна природа. Незважаючи на те, що є
його початковою причиною, постійною є трансформація станів його власної природи,
а саме — створення, підтримування та руйнування. Тож про який жаль може йти мова
у контексті подібної власної природи [частиною якої є руйнування]?

*āścaryavat paśyati kaścīd enam āścaryavad vadati tathainamanyaḥ |
āścaryavac cainamanyaḥ śṛṇoti śrutvāpy enam veda na caiva kaścīd || 30 ||*

Немов на диво дехто дивиться на нього,
наче про диво деякі про нього розмовляють,
ніби про диво інші про нього чують...
Проте навіть почувши, ніхто не пізнає його.

Коментар до шлоки 30

*āścaryava diti | nanu yady evam ayam ātmā avināśī, kim iti sarveṇa tathaiva nopalabhyate ? yataḥ
adbhutavat kaścīd eva paśyati ; śrutvāpi enam na kaścīd veti na jānāti || 30 ||*

Якщо атмана неможливо знищити, то чому ж ніхто не може його пізнати, чи не так?
Коли хтось дивиться на нього, як на дивовижу, навіть, коли почує про нього, то його
не знає, тобто не пізнає.

*dehī nityam avadhyo 'yaṃ dehe sarvasya bhārata |
tasmāt sarvāṇi bhūtāni na tvam śocitum arhasi || 31 ||*

Бгарато! Атман є вічним і незгубним у кожному тілі.
Ось чому тобі не гоже жаліти за будь-якою живою істотою.

Коментар до шлоки 31

dehīti | ato nityam ātmano 'vināśitvam || 31 ||

З тої причини, що незнищенність атмана є незмінною.

*svadharmatapi cāvekṣya na vikampitumarhasi |
dharmyāddhi yuddhācchreya "nyat kṣatriyasya na vidyate || 32 ||*

Тобі не личить тріпотіти, побачивши власну дгарму.
Бо немає кращого для кшатрія, ніж битва за дгармою.

Коментар до шлоки 32

svadharmam iti | svadharmasya ca anapahāryatvāt yuddhaviṣayaḥ kampo na yuktaḥ || 32 ||

Тремтіння з приводу битви не має місця, оскільки неможливо відкинути власну дгарму.

33

*yad-ṛcchayā coparannaṃ svargadvāramapāvṛtam |
sukhyo"nye kṣatriyāḥ pārtha labhante yuddhamīdṛśam || 33 ||*

Небесна брама, о, Партхо, відчиняється волею випадку.
Тож щасливі ті кшатрії, що отримали таку битву.

Коментар до шлоки 33

*yacchyeti | anye'pi ye kāmatayāḥ kṣatriyāḥ tairapīdṛśaṃ yuddhaṃ svargahetutvāt na tyājyam |
kiṃ punaryasya īdṛśaṃ jñānamupadiṣṭam iti tātparyam | na punaḥ svargaparyavasāyī ślokaḥ || 33 ||*

Навіть ті кшатрії, що наповнені бажаннями, не мають уникати такого бою, що веде до небес. Що вже й казати про того, хто має настанови істинного знання. Те, чого ти так боїшся, коли відвертаєшся від битви, саме те й повернеться до тебе, розгалужене стократ. [Так відповівши, Володар] мовив:

34-38

*atha cet tvam imaṃ dharmyaṃ saṃgrāmaṃ na kariṣyasi |
tataḥ svadharmaṃ kīrtiṃ ca hitvā pāpamavāpsyasi || 34 ||
akīrtiṃ cāpi bhūtāni kathayiṣyanti te"vyayām |
saṃbhāvitasya cākīrtirmaraṇādatiricyate || 35 ||
bhayādraṇāduparataṃ maṃsyante tvāṃ mahārathāḥ |
eṣāṃ ca tvam bahumato bhūtvā yāsyasi lāghavam || 36 ||
avācyavādāṃśca bahūn vadiṣyanti tavāhitāḥ |
nindantastava sāmārthyaṃ tato duḥkhataraṃ nu kim || 37 ||
hato vā prāpsyasi svargaṃ jītvā vā bhokṣyase mahīm |
tasmāduttiṣṭha kaunteya yuddhāya kṛtaniścayaḥ || 38 ||*

Як не вступиш до гідної битви, ти полишиш
обов'язок¹⁴ й славу, а набудеш тільки лиш лиха.
Завжди будуть казати про цю твою знеславленість.
Для того ж, хто відчув пошану,
є гіршою за смерть безславність.
Великі воїни подумують про тебе,
що ти залишив битву через страх.
Ті, хто раніше шанував тебе, вважатиме тебе нікчемним.
Ганьбою тебе покриють вороги та звинуватять у безсиллі.
Що завдасть тобі більшої муки?
Чи досягнеш небес, як загинеш,
чи станеш великим царем, якщо переможеш.
Тож, Каунтеє, підіймайся, зважившись на битву!

Коментар до шлок 34-38

*atha cetyādi | ślokaṇṅcakamidam abhyupagamyavādarūpatiscyate 'yadi laukikena
vyavahāreṇāste bhavān tathāpyavaśyānuṣṭheyametat" || 34-38 ||*

Ці п'ять шлок можна переказати так: "Навіть якщо б ти, Арджуно, жив звичайним повсякденним життям, тобі б усе одно довелось встати до бою".

39

*sukhaduḥkhe same kṛtvā lābhālābhau jayājayau |
tato yuddhāya yujyasva naivam pāpamavāpsyasi || 39 ||*

Коли щастя та нещастя, набуття та втрата,
перемога та поразка стануть рівними для тебе, тоді вступай до бійки.
Так не набудеш лиха.

Коментар до шлоки 39

sukhaduḥkhe iti | tava tu svadharmatayaiva karmāṇi kurvato na kadācit pāpasambandhaḥ || 39 ||

Вчиняти дії за своєю дгармою ніколи не буде помилкою.

---

¹⁴ Мова йде про власну дгарму.

*eṣā te 'bhihitā sām̐khye buddhiryoge yathā śṛṇu |
buddhayā yukto yayā pārtha karmabandhaṃ prahāsyasi || 40 ||*

Таке роз'яснення згідно [вчення] Санкх'ї.
Послухай [роз'яснення] згідно з [вченням] Йоги.
Поєднавшись із мудрістю якої,
ти позбавишся оков діяння.

Коментар до шлоки 40

*eṣā ta iti | eṣā ca tava sām̐khye samyagjñāne buddhirniścayātmikā uktā | eṣaiva ca yathā yoge
karmakauśalāya ucyate tathaiva śṛṇu; yayā buddhayā karmaṇām bandhakatvaṃ tyakṣyasi | na hi
karmāṇi svayaṃ badhnanti, jaḍatvāt | ataḥ svayaṃ ātmā karmabhiḥ vāsana-ātmakaiḥ ātmānaṃ
badhnāti ||*

Отже, тебе навчили мудрості істинного знання Санкх'ї. Послухай же про те, що Йога вчить цієї мудрості, а саме тої, яка згадувалась як успіх в діях. Наділений такою мудрістю, о, Партхо, ти будеш вільним від обмеження діями. Оскільки дії не мають свідомості, вони не обмежують самі собою. Атман сам пов'язує себе з діями, чия сутність – враження [минулого досвіду].

*nehātikramaṇāśo 'sti pratyavāyo na vidyate |
svalpamāpyasya dharmasya trāyate mahato bhayāt || 41 ||*

В цій [мудрості] не існує хибної смерті або [цілковитого] знищення.
Найменша частка знання цієї [йоги] захищає від великого страху.

Коментар до шлоки 41

*neheti | iha asyām̐ buddhau atikrameṇa aparādhena pramādena nāśo na bhavati,
pramādasyābhāvāt | yathā ca parimitena śrīkhaṇḍakaṇena jvālāyamāno 'pi tailakaṭāhaḥ sadyaḥ
śtībhavati, evaṃ anayā svalpāyāpi yogabuddhyā mahābhayaṃ saṃsārarūpaṃ vinaśyati || 41 ||
na caiṣā buddhirapūrvānīyate | kiṃ tarhi ?*

Тут, а саме в цій мудрості, не існує загибелі через провину, тобто помилку чи недбалість, оскільки [в цьому стані] немає недбалості. Неначе дрібка сандалу, що вмить охолоджує цілий чавун, в якому кипіла олія, так само навіть найменша частинка знання йоги руйнує великий жах, що його суть – сансара.

Однак це знання [йоги] не наводиться як унікальне, чому так?

42

*vyavasāyātmikā buddhirekaiva kurunandana |
bahuśākhā hyanantāśca buddhayo"vyavasāyinām || 42 ||*

О, нащадку Куру! Єдиною є та мудрість, що природа її – рішучість.
Натомість безкінечні та гіллясті роздуми нерішучих.

Коментар до шлоки 42

*vyavasāyātmiketi | vyavasāyātmikā sarvasyaikaiva" sahajā dhīḥ niścetavyavaśāt tu bahutvaṃ
gacchati || 42 || tathāca -*

Розум кожної [людини] єдиний за своєю природою, та схильний до множинності через прагнення визначеності.

43-45

*yām imāṃ puṣpitām vācam pravadanty avipaścitaḥ |
veda-vāda-parāḥ pārtha nānyadastīti vādinaḥ || 43 ||
kātmātmānaḥ svargaparāḥ janma-karma-phalepsavaḥ |
kriyā-viśeṣa-bahulā bhogaiśvarya-gatīḥ prati || 44 ||
bhogaiśvarya-prasaktānāṃ tayāpahṛta-cetasām |
vyavasāyātmikā buddhiḥ samādhau na vidhīyate || 45 ||*

Немудрі виголошують таку квітчасту промову:

"Нічого вищого за слова Вед не має".

Жага є їхньою природою, бо мають вони за вище [досягнути] неба,
та [нового] народження як баженого плоду своїх дій.

Вони здійснюють безліч ритуалів заради отримання насолод та влади.

[Навіть] рішуча мудрість не встановлюється в самадгі¹⁵ в тих,

---

¹⁵ В медитативному стані.

чия свідомість захоплена такою [промовою],
оскільки жадають вони втіх та влади.

Коментар до шлок 43-45

*yām imām ityādi | ye kāmābhilāṣiṇaḥ te svayametāṃ vācaṃ vedātmikāṃ puṣpitāṃ bhaviṣyat
svarga-phalena vyāptāṃ vadanti | ata eva janmataḥ karmaiva phalam icchanti te avipaścitaḥ | te
ca tayaiva svayaṃ kalpitayā vedavācā apahr̥tacittāḥ vyavasāya buddhi-yuktā api na samādhi-
yogyāḥ, tatra phala-niścayavāt | iti ślokaḥ 43-45 ||*

Ті, що наповнені бажаннями, проголошують квітчасті промови про небеса, які чекають на них у майбутньому. Сутністю цих промов є Веди. Саме тому ці немудрі бажують набути плодів у вигляді сприятливого переродження за допомогою ритуалів. Хоча їхня свідомість була понесена такими словами Вед, які були ними ж і нафантазовані. Тож навіть коли вони спрямовані рішучою мірністю, стан самадгі для них є неможливим, бо вони зафіксовані на плодах. Таким є сенс попередніх трьох шлок.

46

*traiguṇyaviṣayā vedā nistraiguṇyo bhavārjuna |
nirdvandvo nityasattvastho niryogaḥ śema ātmavān || 46 ||*

Об'єктом Вед є три гуни¹⁶.

Тож, Арджуно, звільнись від [цих] трьох гун, а тож й від двоїстості
та перебувай постійно в істинному стані¹⁷,
не перемагаючись [за інші] володіння, володій собою.

Коментар до шлоки 46

*traiguṇyeti | vedāstraiguṇyena karaṇena viśeṣeṇa sinvanti badhnanti na tu [svayaṃ] bandhakā ;
yasmāt sukhaduḥkhamohabuddhyā karmāṇi vaidikāni kriyamāṇāni bandhakāni, ataḥ traiguṇyaṃ
kāma-rūpaṃ tyājyam | yadi tu vedadūṣaṇaparametadabhaviṣyat prakṛtaṃ yuddha-karaṇaṃ
vyaghaṭiṣyata, vedādanyasya svadharmaniścāyakatvābhāvāt | yeṣāṃ tu phalābhilāṣo vikalitaḥ
teṣāṃ na vedāḥ bandhakāḥ || 46 || yato vedāḥ paraṃ teṣāṃ samyagjñānopayoginaḥ ata evāha*

¹⁶ *guṇa*, а саме *sattva*, *rajas* і *тамас*.

¹⁷ *sattva*.

Веди зв'язують [постулатом] трьох гун, при цьому самі собою вони не обмежують. Сковає виконання тих ведійських ритуалів, яке відбувається [у стані] одержимості стражданням або [жадання] щастя. Слід залишити [не самі Веди], а [тільки ту концепцію] трьох гун, природою якої є жадання. Якби метою цієї шлоки була дискредитація Вед, тоді битва як інструмент не мала б сенсу, оскільки уявлення про дгарму започатковане саме у Ведах. Проте вони не обмежують того, чиє бажання плоду вичерпане.

Оскільки Веди корисні для [здобуття] найвищого знання, тому в [наступній] шлоці сказано:

47

*yāvānartha udarāṇe sarvataḥ samplutodake |
tāvān sarveṣu vedeṣu brāhmaṇasya vijānataḥ || 47 ||*

Якою є користь від колодязя, коли всюди течуть води
Токою ж є й користь від Вед для обізнаного брагмана.

Коментар до шлоки 47

*yāvāniti | yasya svadharmamātre jñāne vā prādhānyaṃ [tasya] parimitādapi vedabhāṣitāt kāryaṃ
[sampadyate] || 47 || ataśca-*

Навіть обмежені слова Вед можуть принести користь тому, для кого головним є пізнання або власна дгарма.

48

*karmaṇyevādhikāraste mā phaleṣu kadācana |
mā karmaphalaheturbhūrmā te saṃgo 'stvakarmaṇi || 48 ||*

**Тобі підвладні дії, а не плоди.
Тож хай плоди не будуть причиною твоїх дій.
[Також] не прив'язуйся й до бездіяльності!**

Коментар до шлоки 48

*nanu karmaṇīti | karmamātre tvaṃ vyāpṛto bhava, na tu karmaphaleṣu | karmaṇi kṛte
nāntarīyakatayaiva phalamāpataṭīti maivam | tava hi yadi tvaṃ phalakāmanākāluṣyavyūpṛto*

*bhavasi tadā karmaṇām phalaṃ prati hetutvam | yat aprārthyamānaṃ phalaṃ tat jñānaṃ
nānicchostat iti | karmābhāvena yaḥ saṃgaḥ sa eva gādha-graharūpo mithyā-jñāna-svarūpaḥ iti
tyājya eva || 48 || kiṃ tarhi —*

До слів **тобі підвладні дії**, виникає заперечення: чи не так, що при виконання дії, плід з'являється неминуче, як те, що їй властиве? Ні, це не так. Якщо жага плодів затьмарює твій розум, тоді саме результат стає мотивом діяння. Той же, хто не прагне плодів, набуде істинне знання як плід [дії]. Проте це неможливе для того, хто не хоче [діяти]. Прив'язаність до недіяльності є хибним знанням, що за своєю природою є сильним захопленням. Тож бездіяльність слід відкинути, щож доді?

49

*yogasthaḥ kuru karmāṇi saṃgaṃ tyaktvā dhanañjaya |
siddhyasiddhyoḥ samo bhūtvā samatvaṃ yoga ucyate || 49 ||*

О, Дгананджає! Виконуй дії перебуваючи в йозі, залишивши прив'язаність.

Однакове відношення до успіху й до невдачі —
це рівність, що називають йогою.

Коментар до шлоки 49

yogastha iti | yoge sthitvā karmāṇi kuru | sāmyaṃ ca yogaḥ || 49 ||

Дій у стані йоги, його ж – це рівностність.

50

*yasya sarve samāraṃbhā-nirāsīr-bandhanāstviha |
tyāge yasya hutam sarvaṃ sa tyāgī sa ca buddhimān || 50 ||*

Саме той володіє зреченням, чиї усі починання
не залежать від бажань і сподівань,
та чия повна жертва – у зреченні.

Коментар до шлоки 50

*yasya sarva iti | yasya sarve vyāpārāḥ āsīrūpeṇa bandhanena na yuktāḥ | abhilāṣo hi bandhakaḥ ||
50 ||*

[Мова про того], чий дії не зумовлені сподіваннями, бо палке бажання є оковами.

51

*dūreṇa hyavaram karma buddhiyogāddhanañjaya |
buddhau śaraṇamanviccha kṛpaṇāḥ phalahetavaḥ || 51 ||*

Мудрість віддаляє низькі дії. Тому, Дгананджає,
шукай прихисток саме в свідомості.
Низькими є ті, чий мотив дій — плоди.

Коментар до шлоки 51

*dūreṇa hīti | buddhiyogātkila hetoḥ avaram duṣṭa-phala-yuktaṁ riktaṁ karma dūrībhavati |
ataḥ tādrśyāṁ buddhau śaraṇam anivaccha prārthayasva, yena sā buddhiḥ labhyate || 51 ||*

Пустою є та дія, що спрямована на низькі плоди. [Її вплив] зменшується при активності свідомості. Ось чому слід шукати прихистку саме в тому знанні, яким така мудрість набувається.

52

*buddhiyukto jahātīme ubhe sukṛtaduṣkṛte |
tasmādyogāya yujyasva yogaḥ karmasu kauśalam || 52 ||*

Той, хто керується такою свідомістю, залишає обидва [уявлення]:
і про доброчесність, і про злодіяння.
Тож зосереджуйся заради стану йоги,
[бо] йога – це майстерність у діях.

Коментар до шлоки 52

*buddhi-yukta iti | ubhe iti paras-paravyabhicāraṁ darśayati | tasmād yogāyati | yathā hi sukṛta-
duṣkṛte naśyataḥ, tathākaraṇam eva paramaṁ kauśalam iti bhāvaḥ || 52 ||*

Що ж до [добрих та дурних дій], автор підкреслює їх протиставлення. Саме руйнування таких [уявлень] є найвищою майстерністю. Такою є суть цієї шлоки.

53

*karmajaṃ buddhi-yuktā hi phalaṃ tyaktvā manīṣiṇaḥ |
janma-bandha-vinirmuktāḥ padaṃ gacchanty anāmayam || 53 ||*

Ось чому ті, кого спрямовує таке знання,
залишають плоди, народжені діями.
Звільнившись від пут народжень,
набувають вони остаточного звільнення.

Коментар до шлоки 53

*karmajaṃ iti | yoga-buddhi-yuktāḥ karmaṇāṃ phalaṃ tyaktvā janma-bandhaṃ tyajanti
brahmasattāmāpnuvanti || 53 ||*

Наділені мудрістю йоги, залишають плоди дій, разом із тим полишають обмеження народженнями, тобто набувають буття в Брахмані.

54-55

*yadā te moha-kalilaṃ buddhir vyatitariṣyati |
tadā gantāsi nirvedaṃ śrotavyasya śrutasya ca || 54 ||
śruti-vipratipannā te yadā sthāsyati niścitā |
samādhāv acalā buddhis tadā yogam avāpsyasi || 55 ||*

Коли твій розум подолає пастки ілюзій,
саме тоді ти безпристрасності досягнеш
щодо знань, набутих вже, та тих, що маєш ще здобути.
Коли твій заплутаний Ведами розум
стане рішучим і стійким в самадгі, тоді набудеш [стану] йоги.

Коментар до шлок 54 – 55

*yadā te iti | śrutīti | tatra ca yoga-buddhi-prāptyavasare tava sphuṭamevedam abhijñānam
śrotavyasya śrutasya abhilaṣyamāṇasya ca āgamasya ubhayasyāpi nirveda-bhāvatvam | anena
cedamuktam - avidyāpadanipatitapramātranugrāhakaśāstraśravaṇa saṃskāra-
vipralambhamahimā ayaṃ yat tavāsthāne kulakṣayādidoṣadarśanam | tattvatahāsāsana
bahumānavigalane vigaliṣyati iti || 54-55 ||*

[В момент самадгі], тобто коли свідомість досягає стану йоги, в тебе виникає ясне розуміння стосовно вже вивченого та того, що ти ще бажаєш пізнати. Це і є стан

безпристрасності. Упередження ж, що сформоване прочитаним у наукових трактатах, а саме – перевага авторитетної [думки] у стані незнання, має силу омани. Такою оманою є і твій погляд на знищення роду та інші [наслідки битви] як на злочин. Це упередження зникне, якщо зруйнувати авторитет відповідного вчення.

56

*sthita-prajñasya kā bhāṣā samādhi-sthasya keśava |
sthira-dhīḥ kiṃ prabhāṣeta kim āsīta vrajeca ca kim || 56 ||*

Арджуна спитав:

О Кришно! Чому [йогіна], що перебуває в самадгі,
називають "той, чия мудрість є стійкою"?

В якому сенсі його так називають? Що він практикує?

Чого набуває [внаслідок практики]?

Коментар до шлоки 56

*"yadā sthāsyati buddhiḥ" iti anena vacasā samādhi-sthasya yoginaḥ yaḥ sthita-prajña-śabdaḥ tatra
vācakaḥ uktaḥ tasya kā bhāṣā, kiṃ pravṛtti-nimittam? bhāṣyate yena nimittena śabdaiḥ arthaḥ iti
kṛtvā | yoginaḥ sthita-prajña-śabdaḥ kiṃ rūḍhyā vācakaḥ, anvarthatayā vā? iti ekaḥ praśnaḥ | yady
api rūḍhau śaṅkaiva nāsti; tathāpi anvarthatāṃ labdhām api svarūpa-lakṣaṇa-nimitta-nirūpaṇena
sphuṭīkartum eṣa praśnaḥ |*

В цій шлоці, **той, чия мудрість є стійкою** – визначення йогіна, що перебуває в самадгі. Чому автор використовує саме цю назву? Чи є термін *sthita-prajña* для назви йогіна лексичним позначенням (*rūḍhyā*) або етимологічним (*anvarthatayā*)? Таким є перше питання шлоки. Навіть, якщо відносно лексичного значення (*rūḍhau*) не виникає сумніву; проте, питання стосовно етимологічного значення (*anvarthatā*) [поставлено] для того, щоб прояснити (*sphuṭīkartum*) [термін] через визначення його природи, характеристик і форми.

*sthira-dhīr iti śabda-padārthaka artha-padārthakaś ca | tatra sthira-dhī-śabdaḥ kiṃ prayoga-
lakṣaṇam evārtham āha, āho tapasvinam api? iti dvitīyaḥ praśnaḥ | sa ca sthira-dhīr yogī kim āsīta
kim abhyaset, kvāsya stheyam syāt? iti tṛtīyaḥ | abhyasyamaś ca kim āpnuyāt iti caturthaḥ | etad eva
praśna-catuṣṭayaṃ kramaṇa nirṇīyate bhagavatā || 56 ||*

[Термін] **той, чия мудрість є стійкою** (*sthira-dhīḥ*) має форму (*śabda-padārthaka*) і значення (*artha-padārthaka*). Чи мається тут на увазі дослівне значення терміну — *той, чия мудрість є стійкою*, чи переносне – *аскет*? Таким є друге питання.

Як **сидить** (*āsīta*) *той* йогін, *чия мудрість є стійкою*, тобто як він практикує та де він має перебувати? Таким є третє питання. Чого він набуває унаслідок практики? Таким є четверте питання.

Поступово Бхагаван відповість на ці чотири питання:

57

*śrībhagavān uvāca -
prajahāti yadā kāmān sarvān pārtha manogatān |
ātmanyevātmanā tuṣṭaḥ sthitaprajñastadocyate || 57 ||*

Володар відповів:

Той, хто відкинув всі жадання, породжені розумом.
Коли в собі самому перебуває він, і втішений собою,
тоді він зветься тим, чия мудрість є стійкою.

Коментар до шлоки 57

*prajahātīti | sthitā rūḍhā prajñā yasya | rūḍhiḥ ca nityam ātma-rūḍhitve sati viṣaya-vikṣepa-kṛtasya
kāma-rūpasya bhramasya nivṛttatvāt yogino, yaḥ sthita-prajña-śabdaḥ anvarthaḥ, sa ca itthaṃ
yuktaḥ ity ekaḥ praśno nirṇītaḥ || 57 ||*

Той, чия мудрість стійка – це той, в кому мудрість утверджена. Утвердженість — це коли у йогіна, внаслідок винищення (*nivṛttatvāt*) омани (*bhrama*) у формі жадань, які з’являються через розсіяність на зовнішні об’єкти, виникає постійній зріст [мудрості] із себе. Таке морфологічне значення виразу **той, чия мудрість є стійкою**, й так само слід розуміти зосередженого (*yukta*). Так вирішується перше питання.

58

*duḥkheṣv anudvignamanāḥ sukheṣu vigatasprhaḥ |
vītarāgabhayakrodhaḥ sthiradhīr munir ucyate || 58 ||*

Того, чий розум не бентежать страждання та прагнення щастя,

хто полишив страх, гнів та прив'язаність,
саме його називають "мудрець¹⁸", або "той, чия мудрість стійка".

Коментар до шлоки 58

*duḥkheṣviti | sukhaduḥkhaḥayoryasya rāgadveṣarahitāvṛttiḥ sa munireva sthitaprajñāḥ nānyaḥ || 58 ||
yuktaṃ caitat yataḥ*

Мудрець – це той, чия мудрість позбавлена прив'язаності або відрази як до задоволення, так і до страждання. І це правильно, оскільки:

59

*yaḥ sarvatrānabhisnehastattatprāpya śubhāśubham |
nābhinandati na dveṣṭi tasya prajñā pratiṣṭhitā || 59 ||*

Стає стійкою мудрість того,
хто залишається безпристрасним,
хто не захоплюється і не цурається
пізнавши те чи інше як приємне або неприємне.

Коментар до шлоки 59

yaḥ sarvatreti | śubhāśubhaprāptau tasyāhlādatāpau na bhavataḥ || 59 ||

У нього не виникає ані захоплення, ані смутку у разі усвідомлення чогось як сприятливого чи несприятливого.

60

*yadā saṃharate cāyaṃ kūrmo"ṅgānīva sarvataḥ |
indriyāṇīndriyārthebhyaḥ sthitaprajñāstadocyate || 60 ||*

Коли [мудрий] збирає органи чуття з їх об'єктів,
немов черепаха, що вбирає свої кінцівки,
тільки тоді [його] називають "тим, чия мудрість стійка".

Коментар до шлоки 60

---

¹⁸ *тирі*.

*yadā saṃharate iti | na cāsyā pācakavadyogarūḍhatvam | yadā yadā kilāyamindriyāṇi saṃharate
ātmanyeva kūrma ivāṅgāni kroḍīkaroti viṣayebhyaḥ, viṣayānnivārya tadā tadā sthīraprajñāḥ |
yadvā indriyārthebhyaḥ prabhṛti indriyāṇi ātmani saṃharate viṣayendriyātmakaṃ sarvāṃ
ātmasātkurute || 60 || nanu tapasvino 'pi katham sthītaprajñāśabdo na pravartate ? ucyate*

Цей епітет не є постійною характеристикою, як було би зі словом "кухар" (якого називають кухарем навіть тоді, коли він не готує). [Того], чия мудрість стійка, [називають так] лише тоді, коли він вбирає у себе органи чуття, відвертаючи їх від об'єктів, ніби черепаха, що втягує свої кінцівки. Інакше кажучи, коли він вбирає в себе органи чуття, він робить своїм все, чия природа – це органи чуття в об'єктах. ...

Але чому ж слово *sthītaprajñā* не вживається в сенсі аскета (*tapasvin*)? Відповідає —

61

*viṣayā vinivartante nirāhārasya dehinaḥ |
rasavarjaṃ raso'pyasya paraṃ drṣṭvā nivartate || 61 ||*

Коли аскет відмовляється від використання об'єктів,
він зрікається саме об'єктів, але не вражень від них.

Тільки той зрікається вражень, хто пізнає вище.

Коментар до шлоки 61

*yadyapi āhāryaiḥ rūpādibhirviṣayaiḥ saṃbandho'sya nāsti, tathāpi tasya viṣayā antaḥ-karaṇa-
gatam uparāga-lakṣaṇaṃ rasaṃ varjayitvā [eva] nivartante | ato nāsau sthīra-prajñāḥ | rasaṃ
kecid-āsvādyāṃ madhurādīkamāhuḥ | yoginastu parameśvaradarśanāt uparāgo na bhavati |
anyasya tu tapasvino nāsau nivartate || 61 ||*

Якщо органи чуття аскета не мають зв'язку з об'єктами, до яких можна було б прив'язатися, тоді об'єкти для нього завершуються, але не [завершуються] враження, що лишаються у сприйнятті і характеризуються як забарвленість цим об'єктом. Ось чому [аскет] не є тим, чия мудрість стійка. Вважають, що під враженнями слід розуміти смаки, на кшталт: солодкий, кислий, солений і т.д. У йогіна не виникає забарвленості, внаслідок його концентрації на Шиві. Натомість у аскета забарвленість не припиняється.

*yattasyāpi hi kaunteya puruṣasya vipaścitah |
indriyāṇi pramāthīni haranti prasabham manaḥ || 62 ||*

– О, Каунтее! Органи чуття та сприйняття спустошують
та з силою несуть геть розум
навіть в того аскета, що володіє собою.

Коментар до шлоки 62

*yat tasyāpīti | yat yasmāt tasyāpi tapasvino mana indriyaiḥ hriyate | athavā yattasya sayatnasyāpi |
yoginā ca mana eva jetavyamiti dvitīyo nirṇītaḥ || 62 ||*

Альтернативний переклад виразу "**того, що володіє собою**" — "той, хто докладає зусиль". В такому разі, органи чуття та сприйняття відносять розум того, хто сумлінний у практиці. Тільки йогін може перемогти розум. Таким є вирішення другого питання.

*tāni saṃyamya manasā yukta āsīta matparaḥ |
vaśe hi yasyendriyāṇi tasya prajñā pratiṣṭhitā || 63 ||*

Той, хто власним розумом приборкав органи чуття та сприйняття,
хто перебуває цілком зосередженим на мені як на вищому –
саме він є тим, чия мудрість стійка,
бо його органи чуття під його власною владою.

Коментар до шлоки 63

*tānīti | yaḥ evaṃ manasā indriyāṇi niyamayati na tvapravṛtṭyā sa eva sthiraprajñah |
sa ca matpara eva āsīta, māmeva cidātmānaṃ parameśvaramabhyasyet || 63 ||*

"**Тим, чия мудрість стійка**" є саме той, хто контролює органи чуття та сприйняття розумом, а не той, хто відмовляється від дій. Хай він зосередиться лише на мені, як на вищому володарі, природою якого є чиста мудрість.

64-65

*dhyāyato viṣayān puṃsaḥ saṃgas teṣūpajāyate |
saṃgāt saṃjāyate kāmaḥ kāmāt krodho 'bhijāyate || 64 ||
krodhād bhavati saṃmohaḥ saṃmohāt smṛti-vibhramaḥ |
smṛti-bhraṃśād buddhināśo buddhināśāt praṇaśyati || 65 ||*

У того, хто зосереджено споглядає зовнішні об'єкти,
виникає прив'язаність до них.

Від прив'язаності виникає жадання, від жадання ж – гнів.
Через гнів виникає омана, внаслідок омани зникає пам'ять,
цим руйнується розум, від руйнування розуму — загибель.

Коментар до шлок 64-65

*dhyāyata iti | krodhāditi | tapasvino viṣayatyāga eva viṣayagrahaṇe paryavasyati | tapasvinaḥ
viṣayatyāgaḥ eva viṣayagrahaṇe paryavasyati | dhyātvā hi te tyajante (tyajyante) | dhyānakāle eva
ca saṃgādayaḥ upajāyante iti anapāyo viṣayatyāgaḥ sthiraṇāśya [eva] || 64-65 ||*

Аскети, які полишають об'єкти, будуть [знову] захоплені ними. Вони залишають об'єкти під час медитативного споглядання, але й знову прив'язуються [до об'єктів] у момент медитативного споглядання. На відміну від цього, той, чия мудрість стійка, полишає об'єкти безперервно.

66-70

*rāgadveṣavimuktaistu viṣayānindriyaiścāran |
ātmavaśyairvidheyātmā prasādamadhigacchati || 66 ||
prasāde sarvaduḥkhānāṃ hānirasyopajāyate |
prasannacetaso hyāśu buddhiḥ paryavatiṣṭhate || 67 ||
nāsti buddhirayuktasya na cāyuktasya bhāvanā |
na cābhāvayataḥ śāntiraśāntasya kutaḥ sukham || 68 ||
indriyāṇāṃ hi caratāṃ yanmano 'nuvidhīyate |
tadasya harati prajñāṃ vāyurnāvamivāmbhasi || 69 ||
tasmādyasya mahābāho nigrhītāni sarvataḥ |
indriyāṇīndriyārthebhyastasya prajñā pratiṣṭhitā || 70 ||*

Той досягає ясності [розуму], хто без прагнення та відрази,
у стані володіння собою наближає до себе об'єкти
органами чуття й сприйняття, що підкорені атману.
У стані ясності в цього [йогіна] зникають усі страждання.
Непохитним є розум того, хто зберігає ясність свідомості.
Недисциплінований духовно не володіє [стійким] розумом
та зосередженістю внутрішнього споглядання.
Той, хто не здатен споглядати, – не має спокою.
Звідки же щастя у того, хто не набув внутрішнього спокою?
Розум, що рушає за блуканням органів чуття,
забирає мудрість, неначе вітер, що відганяє човен в океані.
Тому, о, Великорукий, стійку мудрість має той,
хто звідусіль збирає органи чуття та сприйняття.

Коментар до шлоки 66-70

*rāgadveṣetyādi pratiṣṭhitetyantam | yastu manaso niyāmakah sa viṣayān sevamāno 'pi na
krodhādikalolairabhibhūyate iti sa eva sthitaprajño yogīti tātparyam || 66-70 || yogī ca
sarvavyavahārān kurvāṇo 'pi lokottara iti nirūpayatā parameśvareṇa samkṣipyāsya svarūpaṃ
kathyate —*

Той, хто контролює розум, не підкоряється хвилям гніву, навіть якщо насолоджується
об'єктами. Йогіном є той, чия мудрість є стійкою. Тож, йогін лишається
трансцендентним щодо світу, навіть у разі виконання всіх звичних дій. Коротко
Володар пояснює природу йогіна таким чином:

71

*yā niśā sarvabhūtānāṃ tasyāṃ jagartti samyamī |
yasyāṃ jāgrati bhūtāni sā rātriḥ paśyato muneḥ || 71 ||*

Той, хто контролює себе, не спить тоді,
коли настає ніч для всіх живих істот.
Коли живі істоти не сплять – це ніч для зрячого мудреця.

Коментар до шлоки 71

yā niśeti | yā sarveṣāṃ bhūtānāṃ niśā mohinī māyā tasyāṃ munīḥ jāgartti "katham iyaṃ heyā" iti | yasyāṃ ca daśāyāṃ lokāḥ jagartti nānāvidhāṃ ceṣṭāṃ kurute, sā muneḥ rātrih yatas asau vyavahāraṃ prati abuddhaḥ | etad uktaṃ bhavati — yā iyaṃ māyā khalu, tasyā dve rūpe mohakatvaṃ nāma rūpaṃ sukhatantratābhāsanam ca | tatra lokāḥ prācyaṃ svarūpamasyā aparām-ṛśyaiva dvitīyasmin rūpe nibaddha-smṛtir āste | yogī tu tad-viparītas tadīyaṃ mohakatvaṃ tad-unmūlanāya paśyati | sukha-tantratām ca nādriyate, paśyan samyagjñānī | mithyā-jñānopaghātācca sukha-tantratānādarah | [evaṃ ca] paśyata eva sā rātririti citram | vidyāyāṃ vā budhyate yogī, yatra sarvo 'pi vimūḍhaḥ; avidyāyāṃ tvabuddhaḥ yatra janaḥ prabuddha ityapi citram || 71 || ata eva -

Те, що для всіх істот – ніч, для мудрого – ілюзія, що вводить в оману. Він розмірковує над тим, як її позбавитись. Коли не спить людина, вона виконує звичні справи, і це – ніч для мудрого, оскільки він не є тим, що прокинувся в контексті повсякденної діяльності.

[Тобто] існує дві форми ілюзій. Одна створює затьмарення, іншою ж є залежність від приємного. Пам"ять людини прив'язана до другої форми ілюзії, але не помічає першої. Йогін же навпаки спостерігає затьмарення заради його знищення. Залежність від благ не мучить того, хто бачить, володіючи належним знанням. У нього не виникає залежності від благ, бо він знищує хибне знання.

Метафору ночі можна також читати по-іншому. Йогін не спить у пізнанні там, де будь-хто інший є одурманеним. Коли людина, позбавлена знання, перебуває в незнанні, тоді вона може пізнати, тобто прокинутися. Таке пояснення метафори ночі.

72

āpūryamāṇamacalapraṭiṣṭhaṃ samudramāpaḥ praviśanti yadvat | tadvatkāṃ yāṃ praviśanti sarve sa śāntimāpnoti na kāmakāmī ||72||

Немов океан, що лишається непорушним,
коли його сповнюють води,
так само у спокої залишається той,
кого сповнюють бажання, проте не той, хто жадає об'єктів.

Коментар до шлоки 72

āpūryamāṇam iti | yogī na kāmārthaṃ bahi rdhāvati, api tu indriyadharmatayā; taṃ viśayā anupraviśanto na taraṅgayanti nadī-vegā ivodadhīm | evaṃ tṛtīyo nirṇītaḥ || 72 ||

Йогін не прагне назовні заради об'єкта бажань. Натомість, коли об'єкти під дією природи органів чуття та сприйняття проникають в нього, вони його не хвилюють. Таким є вирішення третього питання.

73

*vihāya kāmān yaḥ sarvān pumāṃscarati nisprhaḥ |
nirmamo nirahaṅkāro sa śāntimadhigacchati || 73 ||*

Той, хто живе вільним від жадань, полишивши усі об'єкти,
той набуває спокою, бо ж він не прив'язаний
ні до об'єктів, ні до власного "я".

Коментар до шлоки 73

vihāyeti | sa yogī sarvakāmasaṅnyāsivāt śāntirūpaṃ mokṣameti || 73 ||

Через зречення всіх жадань, цей йогін досягає звільнення, що його природою є спокій.

74

*eṣā brāhmī sthitiḥ pārtha naināṃ prāpya vimuhyati |
sthitvāsyāmantakāle 'pi brahma nirvāṇamṛcchati || 74 ||*

О, сину Притхї! Таким є трансцендентний стан¹⁹.
Коли він досягає цього стану, то більше не бува в омані.
Перебуваючи в такому стані навіть у
момент смерті, він досягає спокою²⁰, який і є брахманом.

Коментар до шлоки 74

*eṣeti | eṣā asau brahmasattā, yasyāṃ kṣaṇamātraṃ sthitvā avasthiti prāpya śarīrabhedāt paraṃ
brahma āpnoti | iti praśnacatuṣṭayaṃ nirṇītamiti || 74 ||*

Всього лише на мить з'єднавшись зі станом брахмана, одразу після відокремлення від тіла, людина досягне найвищого брахмана. [Такою є відповідь на четверте питання Арджуні "**чого він набуває?**"]. Таким чином вирішені всі чотири питання.

---

¹⁹ *brāhmī*.

²⁰ *nirvāṇam*.